

PATRONKA KLUBU – HELENA MODRZEJEWSKA¹

Dr Maja Trochimczyk

Modrzejewska w roli Barbary Radziwiłłówny (1867).Archiwalne pocztówki opublikowane w Polsce. Wikimedia Commons. Portret Modrzejewskiej, Tadeusz Ajdukiewicz, 1880 (fragment). Modrzejewska w roli Marii Antoniny.

Helena Modjeska czyli Modrzejewska była nie tylko aktorką, pisarką, czy ilustratorką, ale także reżyserem teatralnym, producentem, projektantką kostiumów, promotorem gwiazd (Ignacy Jan Paderewski, Władysław Benda), muzą artystów (pisarz Henryk Sienkiewicz; malarze; poeci Richard Watson Gilder i John Steven McGroarty), projektantem wnętrz, ikoną stylu, bizneswoman oraz marketer. Później była także właścicielką dworku, ogrodniczką i szefem jednego z najsłynniejszych ogrodników XX wieku, Theodore Payne, specjalisty od dzikich roślin Kalifornii, założyciela Theodore Payne Foundation for Wild Flowers and Native Plants.

---

¹ Tekst oparty o wykład pt. „Who was Helena Modjeska?” w Laguna Art Museum, w marcu 2019 roku, towarzyszący wystawie rękopisu bajki Modrzejewskiej: <http://chopinwithcherries.blogspot.com/2019/03/who-was-helena-modjeska-lecture-at.html>. Sprawozdanie z wystawy, Donna Furey, “LAM Sparks Imagination with Helena Modjeska’s Fairy Tale Book,” *Laguna Beach Independent*, 4 kwietnia 2019, <https://www.lagunabeachindy.com/lam-sparks-imagination-with-helena-modjeskas-fairy-tale-book>.

Aktorka była nawet znawcą rzadkich odmian róż! Oczywiście była także oddaną córką, siostrą, mamą, ulubioną babcią i ciocią ... i legendą za życia i po śmierci. Wiele ról w 68-miu latach życia!²

W skrócie: Helena Modrzejewska była najwybitniejszą polską aktorką, urodzoną w Krakowie 12 października 1840 (nazywała się wtedy Jadwiga Benda). W latach 70-tych XIX wieku wyemigrowała do Kalifornii i osiadła w hrabstwie Orange, w posiadłości jaką nazywała, w stylu Szekspira, Arden. Zmarła w Newport Beach, w Kalifornii 8 kwietnia 1909 roku.³

Przegląd bogactwa ról, jakie odegrała w swym życiu, nie tylko scenicznym, zaczniemy od roli aktorki jako MUZY POEZJI – oto wiersz „Modrzejewska” autorstwa XIX-wiecznej amerykańskiej poetki Celi Thaxter (1835-1894), ukazujący aktorkę podczas słuchania recytalu chopinowskiego w domu dziennikarza Eugene Fielda w Bostonie:

Modjeska

Deft hands called Chopin's music from the keys.
Silent, she sat, her slender figure's poise
Flower-like and fine and full of lofty ease;
She heard her Poland's most consummate voice
From power to pathos falter, sink and change;
The music of her land, the wondrous high,
Utmost expression of its genius strange, –
Incarnate sadness breathed in melody.
Silent and thrilled she sat, her lovely face
Flushing and paling like a delicate rose
Shaken by summer winds from its repose
Softly this way and that, with tender grace
Now touched by sun, now into shadow turned,
While bright with kindred fire her eyes burned.

Modjeska

Zręczne ręce przywoływały z klawiszy muzykę Chopina.
Cicha siedziała, jej szczupła sylwetka była opanowana
Niby kwiat, delikatna i pełna wyniosłej swobody;
Słyszała tu najbardziej wytrawny głos Polski
Jak od mocy do patosu słabnie, tonie i zmienia się;
Muzyka jej krainy, te cudowne wzloty,
Najwyższy wyraz przedziwnego geniuszu –
Wcielony smutek przenika techniczenie melodii.
Siedziała cicho, przejęta, ze swoją śliczną twarzą
Rumieniąc się i blednąc jak delikatna róża
Wstrząśnięta letnimi wiatrami ze spoczynku
Kołysze się łagodnie tu i tam, z delikatnym wdziękiem
Teraz dotknięta słońcem, teraz w cień zamieniona, –
Jej oczy płonęły, były jasne od blasku wspólnego ognia.

CÓRKA, SIOSTRA

Helena Modrzejewska to właściwie Jadwiga Helena Misel, urodzona 12 X 1840 w Krakowie. Jej matka nazywała się Józefa Benda (1803-1887), ale dziecko było ochrzczone jako Jadwiga Opid, z nazwiskiem swojego ojczyma Michała Opida; ojciec był nieznan. Niektórzy spekulowali, że była nieślubnym dzieckiem księcia Eustachego Sanguszki, a później szukali podobieństw między jego córką Heleną a Modrzejewską. Aktorka przez całe życie pozostała w bliskim kontakcie ze swoimi przyrodnymi braćmi Benda, aktorami Józefem i Feliksem oraz z rodziną Opidów: Adolfem i Kazimierą, ich dziećmi Ludwikiem i Marią oraz wnuczkami Felicją i Heleną, które traktowała jak własne.

„ŻONA” GUSTAWA ZIMAJERA (GUSTAVE SINNMAYER)

Okolo 1860 roku związała się z Gustawem Zimajerem (Sinnmayer) „Modrzejewskim” (1825-1901), znacznie starszym reżyserem teatralnym, aktorem i kierownikiem trupy koncertowej w prowincjonalnej Galicji. Nazwisko „Modrzejewski” było jego pseudonimem scenicznym. To nie było formalne małżeństwo, ale przedstawiali je jako takie. W 1861 roku młoda aktorka urodziła Zimajerowi syna Rudolfa (1861-1940), który później jako Ralph Modjeski został inżynierem budownictwa w Stanach Zjednoczonych. Mieli też córkę Marię

² Helena Modjeska, *Memories and Impressions*, McMillan and Company, 1910;

<https://ia800706.us.archive.org/17/items/memoriesandimpre017092mbp/memoriesandimpre017092mbp.pdf>; Helena Modjeska, *Memories and Impressions of Helena Modjeska: An Autobiography*. New York: Benjamin Blom, 1969.

³ Amerykańskie archiwa Modrzejewskiej: 1) University of Irvine Library Special Collections: Modjeska Papers, Ellen K. Lee Papers; 2) Opid-Modjeska Family Papers, Huntington Library, San Marino, Kalifornia; 3) Helena Modjeska Collection, California Digital Library, cdn.calisphere.org/data/13030/gt/tf0489n6dgt/files/tf0489n6gt.pdf

(Marylkę), która zmarła jako niemowlę. Po ich rozstaniu w 1865 r. Zimajer porwał Rudolfa, który przebywał z ojcem przez kilka lat; dopiero po odzyskaniu dziecka Modrzejewska mogła opuścić Polskę.

Helena i Gustaw Zimajer Modrzejewscy, 1861

AKTORKA PROWINCJONALNA W GALICJI

Zimajer (albo Sinnmayer) używał na scenie nazwiska „Modrzejewski” i tak narodził się polski pseudonim Heleny „Modrzejewska”. Zimajer nadzorował jej wczesną edukację i promował jej karierę aktorską. W 1861 roku aktorka po raz pierwszy wystąpiła na scenie w jednoaktowej komedii zatytułowanej *Biała Kamelia*. Modrzejewscy wraz z trupą aktorską występowali w prowincjonalnych miastach Galicji pod zaborem austriackim; gdyż warunki były tam łagodniejsze dla kultury polskiej niż w zaborze pruskim czy rosyjskim. Pierwsze kroki na scenie: Nowy Sącz, Przemyśl, Rzeszów i Brzeżany. W latach 1862-1863, Modrzejewska została zaangażowana do występów we lwowskim teatrze, w romantycznym dramacie Juliusza Słowackiego *Baladyna*. Zagrała też Barbarę Radziwiłłównę w tragedii Alojzego Felińskiego; Ludwikę w *Intrydze i miłości* Fryderyka Schillera, Amelię w *Mazepie*

Juliusza Słowackiego; oraz Marię Stuart w sztuce Juliusza Słowackiego.

Plakat z rolami Modrzejewskiej Regulskiego, lata 1860-te. Aktorka w kostiumie Adrianny Lecouvreur.

GWIAZDA TEATRU W KRAKOWIE, 1865-1869

W 1865 r. aktorka opuściła Zimajera i przeniosła się do Krakowa, gdzie dołączyła do trupy pod dyrekcją Stanisława Koźmiana. Tam poznała zasady gry zespołowej. Pierwsza rola: Sara w dramacie *Salomon* Wacława Szymanowskiego. Inne role: Anna Oświęcimówna Mikołaja Boleża Antoniewicza (1865); Księżniczka Eboli w *Don Carlosie* (1866) i Amalia w *Rozbójnikach* Schillera (1866). Portia w *Kupcu weneckim* to jej pierwsza rola szekspirowska (1866); po tym nastąpiły: Ofelia w *Hamlecie*, Dona Sol w *Hernani* Victora Hugo (1867), oraz *Adrianna Lecouvreur* w sztuce Eugene Scribe i Ernesta Legouve (maj 1867). W recenzji w „Kurierze Warszawskim” czytamy: „Wydała się aktorką, którą trudno znaleźć nawet na scenach wielkich stolic, artystką, która poprzez pracę i światłe zarządzanie talentem mogła wejść w pierwsze szeregi jej zawodu. Matka natura

była dla niej hojna. Dała jej wszystko, czego artysta potrzebuje: piękny wygląd, figurę i głos, a co najważniejsze – dar artystycznej przenikliwości, który sprawia, że aktor instynktownie czuje, czego potrzebuje rola”. (1867) Aktorka tak pisała o swej filozofii scenicznej: „aby wydostać się z siebie, zapomnieć o Helenie Modrzejewskiej, wchłonąć całą duszę w przybraną postać,... poruszyć jej emocjami, poruszyć jej namiętności... – jednym słowem, utożsamiać się z nią i reinkarnować w inną duszę i ciało, to stało się moją obsesją i celem”. (Helena Modrzejewska, *Wspomnienia i wrażenia*, 1910).

GWIAZDA TEATRU W WARSZAWIE 1868-1876

Od jesieni 1868 r. Modrzejewska stała się gwiazdą warszawskich Teatrów Rządowych, działających pod kontrolą rosyjską. Grała w Warszawie do 1876 roku, przez osiem lat, występując w 95 przedstawieniach, poczynając od swej sztandarowej roli *Adrianny Lecouvreur*. Miała zdecydowany wpływ na repertuar i sprawiła, że stał się poważniejszy, obejmując sztuki o większym kalibrze artystycznym. Zwiększono liczbę sztuk Szekspira i Słowackiego: *Hamlet* w 1871 (Ofelia), *Mazepa* w 1872, *Otello* w 1873 (Desdemona) i *Wiele hałasu o nic* w 1876 (Beatrice). Inne role to Aniela w *Ślubach panińskich* Aleksandra Fredry, Seweryna w sztuce Aleksandra Dumasa syna w 1872 roku. Występowała również gościnnie w Krakowie i Lwowie.

ŻONA KAROLA CHŁAPOWSKIEGO, 1868

12 września 1868 r. Modrzejewska wyszła za mąż za polskiego szlachcica Karola Bodzentę Chłapowskiego. Chłapowski był redaktorem liberalno-patriotycznej gazety „Kraj”, której właścicielami byli książę Adam Sapieha i pan Sammelson. Modrzejewska pisała, że w tym czasie ich dom „stał się centrum świata artystycznego i literackiego [Krakowa]”. W ich salonie bywali poeci, politycy, artyści, kompozytorzy i inni aktorzy.

EMIGRANTKA DO AMERYKI, 1876

W swoich *Wspomnieniach i wrażeniach*, Modrzejewska tak opisała decyzję o emigracji: „Jedynym pragnieniem mojego męża było zabranie mnie z otoczenia i doskonały wypoczynek od pracy ... Nasi znajomi opowiadali o nowym kraju, o nowym życiu – to nowa sceneria i możliwość osiedlenia się gdzieś w krainie wolności, z dala od codziennych utrapień, na jakie narażony był każdy Polak w rosyjskiej czy pruskiej Polsce. [...] Mąż widząc zapał młodych mężczyzn wpadł na pomysł założenia kolonii w Kalifornii na wzór Brook Farm. Projekt został przyjęty z akłamacją”. Inni koloniści to Julian Sypniewski z rodziną, Łucjan Paprowski i Henryk Sienkiewicz (laureat literackiej Nagrody Nobla w 1905 r.). Z grupą Modrzejewskiej mieli wyjechać za ocean także Stanisław Witkiewicz (ojciec Stanisława Ignacego Witkiewicza) i Adam Chmielowski (przyszły św. Albert), ale zmienili plany. W Ameryce Chłapowski był znany jako „hrabia Bozenta”, lecz nie był hrabią, tylko szlachcicem. Jego rodzina należała do ziemiaństwa bez tego tytułu. Później w Stanach Zjednoczonych państwo Chłapowscy przyjęli pseudonim „Hrabia i Hrabina Bozenta” (Count and Countess), chyba nie tylko aby zyskać rozgłos i pomóc Helenie w karierze teatralnej. Nazwisko „Bozenta” było łatwiejsze do wymówienia niż „Chłapowski”.

ZIEMIANKA W ANAHEIM, 1878-1888

Modrzejewska i jej mąż kupili dwadzieścia akrów ziemi w pobliżu Anaheim, założyli tam ranczo, a wraz z polskimi przyjaciółmi zamierzali stworzyć utopijną polską kolonię rolniczo-hodowlaną. Celowo wybrali miejsce na ranczo niedaleko osady niemieckiej Anaheim w Kalifornii, ponieważ większość nowych polskich emigrantów mówiła po niemiecku. Sadzono oliwki i pomarańcze, hodowano pszczoły. Osadnicy mieli także trochę bydła. Modrzejewska i Chłapowski pracowali fizycznie przy pielęgnacji rancza, inni artyści jednak nie wykazali większego zapału ani talentu do pracy fizycznej. Zła pogoda i brak doświadczenia rolniczego spowodowały wiele strat finansowych. Pechowi farmerzy sprzedali wreszcie ranczo, aby kupić posiadłość „Arden” w Santiago Canyon od Henry’ego Pleasants’a, który wcześniej sprzedał im część tej ziemi. Panowie początkowo mieszkali w obskurnej szopie (Chłapowski, Paprowski i Ralph Modjeski); ale w końcu powstał tam piękny dworek, który zaprojektował słynny amerykański architekt, Stanford White (1853-1906).

Modrzejewska jako Julia. Nowoczesna reprodukcja jej kostiumu na wystawie w Wilanowie, 2013.

PROJEKTANT KOSTIUMÓW I PRODUCENT

Bogato zdobione kostiumy Modrzejewskiej były ważnym elementem jej „arsenału” efektów scenicznych, dzięki którym stała się gwiazdą. Niektóre, zaprojektowane według jej specyfikacji, były uszyte dla Modrzejewskiej w Paryżu, inne kostiumy wykonała sama. Wyhaftowała na nich wiele ozdób i aplikacji... Przykładami są kostiumy do ról Julii, Kleopatry, Magdy, Dalili, Marii Stuart i wielu innych.

AKTORKA W SAN FRANCISCO, 1877

Po kilku miesiącach intensywnej nauki języka angielskiego u Jo Tuholscy (zaczęła lekcje angielskiego w Polsce), zwróciła się o angaż teatralny do reżysera Johna McCullougha z Teatru Kalifornijskiego (California Theatre). To McCullough zasugerował skrócenie jej nazwiska do Modjeska, aby ułatwić amerykańskiej publiczności jego wymowę. W dniu 20 sierpnia 1877 r. Helena Modjeska zadebiutowała w San Francisco w sztuce Ernesta Legouve i A. E. Scribe, *Adrienne Lecouvreur*, w swej sztandarowej roli. Po debiucie w tytułowej roli Adrianny wysłała depezę do męża:

„Zwycięstwo. Modjeska.” Henryk Sienkiewicz tak relacjonował jej sukces w „Gazecie Polskiej”: „Wszyscy szaleli ... Nikt nie opuszczał miejsc po zakończeniu programu, co jest niespotykane w Ameryce. Wbrew miejscowym zwyczajom aktorkę wywoływano przed kurtynę aż jedenaście razy... Zdobyła Amerykę jak burza”.

GWIAZDA W PODRÓŻY

• Pierwsza trasa w 1878 roku – 5 miesięcy, 17 miast. • Druga trasa w sezonie 1878/9 – 35 tygodni, 240 spektakli, 50 miast, pierwsza trasa pociągiem we własnej salonce z napisem „Polska”. • Trzecia trasa w sezonie 1882/3 – 38 tygodni, ponad 20 miast, reklamowana jako „pożegnanie”. • Czwarta trasa w sezonie 1883/4 – 40 tygodni, znowu reklamowana jako „pożegnanie” z Chłapowskim jako menadżerem, którego niebawem zastąpił Stinson. • Piąta trasa w sezonie 1885/86 – 80 miast, 245 przedstawień. W sumie Modrzejewska do 1907 roku odbyła 26 tournée teatralnych z producentami Sargentem, Stinsonem, a następnie z własną firmą „Helena Modjeska Company”. W ciągu swojej kariery Modrzejewska grała w ponad 225 miastach w całych Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie.

Modrzejewska jako Ofelia z *Hamleta*, Rosalinda, oraz Kleopatra ze sztuk Szekspira.

AKTORKA SZEKSPIROWSKA

Modrzejewska uwielbiała Szekspira i zagrała w jego sztukach aż 18 ról; 15 z nich w języku angielskim, a 11 w obu językach. Ze wszystkich 4.300 przedstawień, które dała w ciągu swojej kariery scenicznej, 2.250 spektakli to sztuki Szekspira. Natomiast spośród wszystkich 3.800 amerykańskich przedstawień, ponad 2.000 to role Szekspira. To połowa jej repertuaru! Najdłużej grała rolę Lady Makbet, w której występowała do końca kariery (520 razy). Jako Rozalinda w *Jak wam się podoba* w przebraniu męskim pojawiła się 440 razy. Jako Katarzyna (w oryginale Beatrycze) w *Poskromieniu złoŹnicy* wystąpiła 200 razy. Role Julii, Violi, czy Porcji grała po 160 razy; a jako Ofelia w *Hamlecie* albo Kleopatra wystąpiła około 100 razy!

GWIAZDA W POLSCE

Od 1879 do 1903 roku Modrzejewska odbyła goŹcinnie tournée po kraju ojczystym: Kraków, Lwów, Warszawa, a także Poznań, Tarnów, Łódź, Lublin i Stanisławów. Polskie interpretacje ról szekspirowskich to Julia w *Romeo i Julii*, Ofelia w *Hamlecie*, Beatrycze w *Wiele hałas u nic*, a p zniej kreacje Rozalindy w *Jak się wam podoba*, Lady Makbet w *Makbecie*, Violi w *Wieczorze Trzech Króli*, Kleopatry w sztuce *Antoniusz i Kleopatra* oraz Imogeny w sztuce *Cymbelin*. W innych przedstawieniach w Polsce grała Małgorzatę Gautier w sztuce *Dama Kameliowa* Aleksandra Dumasa syna, oraz role Dalili w sztuce Octave Feuilleta i Odette w sztuce Victoriena Sardou. Nora, Magda i Sylwia to jej role w sztukach Henryka Ibsena, Hermanna Sudermanna i Gabriele d'Annunzio. Pojawiała się w dramatach polskich Juliusza Słowackiego i Stanisława Wyspiańskiego, w tym *Warszawianka (Varsoviennne)* oraz *Protesilas i Laodamia*.

Wstążki z wieńców z tournée po Polsce. Opid-Modjeska Family Papers, Huntington Library, San Marino, Kalifornia.

POLSKA PATRIOTKA

Podczas gdy jej kariera rozkwitła po upadku Powstania Styczniowego (1863-1864), Modrzejewska występowała tam, gdzie mogła zagrać polski repertuar, poczynając od sztuk Juliusza Słowackiego, Stanisława Wyspiańskiego i mniej znanych pisarzy. W latach siedemdziesiątych XIX wieku część jej warszawskich przedstawień została przekształcona w patriotyczne manifestacje przez publiczność, w tym wielu studentów, wciąż myślących o niepodległości kraju, który tak niedawno walczył przez ponad rok z okupantem rosyjskim i pruskim. Często wyrażała patriotyczne sentymenty w wywiadach prasowych, a czasem na scenie. Podczas tournée po Irlandii porównała losy Irlandii pod panowaniem brytyjskim do losów Polski rządzonej przez Rosję. W maju 1893 r. została zaproszona na międzynarodową konferencję kobiet na Światowej Wystawie Kolumbijskiej w Chicago. Wygłosiła tam 45-minutowe przemówienie o kobietach w Polsce, zawierające nie tylko uwagi o pozycji kobiet w polskim społeczeństwie oraz przegląd postaci znanych Polek, ale także bardzo silne akcenty patriotyczne i antyrosyjskie. Narzekała na wrogów, którzy „usiłują wymazać z kronik ludzkości historię Polski, ograniczyć, jeśli nie całkowicie zakazać używania naszego języka, utrudniać rozwój postępu w każdej dziedzinie – postępu gospodarczego, intelektualnego czy społecznego”. Nazwała tę wrogą moc rządem rosyjskim, wypowiadając swoją opinię o niesprawiedliwości rozbiorów Polski w XVIII wieku. W Rosji jej przemówienie spotkało się z gniewem władz carskich; w efekcie władze wydały zarządzenie uniemożliwiające Modrzejewskiej powrót do ziem polskich znajdujących się pod rosyjskim zaborem.

Modrzejewska jako Camille w sztuce na podstawie Dumasa. Okładka biografii Beth Holmgren. Portret salonowy.

GWIAZDA W ANGLII

W 1880 roku odbyła się pierwsza seria występów gościnnych Modrzejewskiej w Anglii. Jej role były dobrze przyjęte, z wyjątkiem Julii i Ofelii, gdyż uważano Modrzejewską za zbyt dojrzałą do tych „młodych” ról. Choć bardzo chciała podbić teatr w kraju narodzin Szekspira swymi ukochanymi rolami szekspirowskimi, angielska publiczność preferowała ją we francuskim repertuarze melodramatycznym, w rolach pięknych cudzoziemek jak Adriannie Lecouvreur czy Camille. Te role to jej specjalność. Po występach w Bostonie, amerykański poeta Henry Wadsworth Longfellow napisał do Modrzejewskiej: „Widziałem wiele aktorek grających Camille, ale Ty, moja droga, jesteś o wiele lepsza od nich wszystkich”. Gwiazda powracała na gościnne występy w Anglii w następnych latach: 1881, 1882 i 1885.

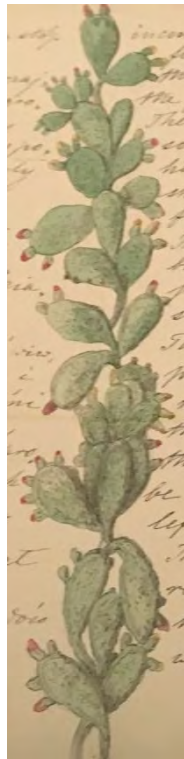
REŻYSER I PRODUCENT

Jako obywatelka Stanów Zjednoczonych od 1883 r. Modrzejewska kontynuowała działania sceniczne do roku 1907 (tj. do wieku 67 lat), nie tylko z zamiłowaniem do teatru, ale także aby wspierać męża, syna, oraz dalszą rodzinę. Odbyła dwadzieścia sześć tournée z grupami teatralnymi, często w roli producenta. Zajmowała się zatrudnianiem współpracowników i aktorów do mniejszych, drugoplanowych ról, lub rezerwowaniem sal na występy w miasteczkach ulokowanych blisko linii kolejowych. Początkowo jej tournée były prowadzone przez

zawodowych menadżerów jak Sargent lub Stinson, ale następnie aktorka założyła własną firmę, *Helena Modjeska Company*. Modrzejewska wyreżyserowała i wyprodukowała wiele spektakli, w tym jej ukochaną Kleopatę, której produkcja i transport były niezwykle kosztowne, ze względu na dużą liczbę aktorów w obsadzie, skomplikowane i drogie kostiumy oraz dekoracje. Aktorka lubiła wyidealizowane, „symboliczne” podejście do aktorstwa, zamiast „realistycznego”, z dużą ilością dekoracji scenicznych i detali. Czuła, że w teatrze „magnetyczny” i emocjonalny wpływ na publiczność był najważniejszy a wynikał z pracy zespołowej całej grupy aktorów. Nie sądziła, że triumfy sceniczne można odnosić będąc samotną, nawet wielką gwiazdą.

MENTOR GWIAZD

Wśród jej podopiecznych byli Ignacy Jan Paderewski, genialny pianista i kompozytor, Władysław Benda, artysta oraz cudowne dziecko, pianista Józef Hoffman. W 1884 roku aktorka pomogła zdefiniować sceniczny wizerunek Paderewskiego jako tajemniczego i mistycznego rudowłosego archanioła.⁴ Przedstawiła wirtuoza brytyjskim artystom, Edwardowi Burne Jonesowi i Laurence Alma Tadema, którzy utrwalili mit Paderewskiego-Archanioła w portretach pianisty. W USA Modrzejewska wprowadziła swego charyzmatycznego rodaka do grona amerykańskich literatów (m. in. Henry Gilder i jego żona). Kontakty zaowocowały zaproszeniami na koncerty, wierszami o Paderewskim oraz współpracą przy „Century Music Magazine”. Modrzejewska była też sponsorem edukacji i pierwszych kroków w Ameryce Władysława Bandy, jej siostrzeńca, który został znanym malarzem i ilustratorem. Dzięki jej pomocy i kontaktom zdobył uznanie w trakcie swej amerykańskiej kariery.

WŁAŚCICIEL „ARDEN” 1888-1906

Wspominałam już o wysiłkach Modrzejewskiej i jej męża Karola Chłapowskiego aby zbudować dochodową posiadłość ziemianką w Kalifornii, opartą na modelu majątków szlacheckich w Polsce. Dworek „Arden” w Santiago Canyon w Orange County był dla aktorki ostoją i miejscem wypoczynku pomiędzy wyczerpującymi tournée po Ameryce czy świecie. Był przede wszystkim jej domem, gdzie zamieszkiwali różni krewni i znajomi, którym nie szczędziła gościny. Majątek przynosił trochę dochodu ze sprzedaży miodu. Hodowano tam też drób i inne zwierzęta domowe na własny użytek.

OGRODNIK I ZNAWCA ROŚLIN – Modrzejewska umiała i lubiła rysować. Na marginesach tekstów sztuk można znaleźć sporo szkiców, karykatur czy portretów aktorów. Napisała bajkę dla wnuka i sama ją zilustrowała akwarelami fantastycznych liści i kwiatów. W domu i ogrodzie Arden pasjonowało ją rysowanie roślin z natury, np. szkice kaktusa *Opuntia*, palmy lub dzikiej gryki kalifornijskiej.

*Pastelowe rysunki Modrzejewskiej z bajki napisanej dla wnuka to wierne portrety kaktusa *Opuntia Ficus-indica* oraz kalifornijskiej palmy, *King Palm*.*

ROSARIUSZ

Ogród w Arden zawierał wiele odmian antycznych róż, wybranych i pielęgnowanych przez aktorkę: Papa Gontier, Catherine Mermet, Madame Caroline Testout, Marie Van Houtte, Maman Cochet, Payl Neyron, Magna Charta, Ulrich Brunner,

⁴ Maja Trochimczyk, „An Archangel at the Piano: Paderewski and his Female Audiences”, „Polish American Studies”, 67, nr 1 (2010): s. 5-44.

Prince Camille de Rohan, General Jacqueminot, Captain Christy, American Beauty, Reve d'Lamarque, Beauty of Glazenwood, Reine Marie Henrietta oraz White Bank.

SZEF SŁYNNEGO OGRODNIKA: THEODORE PAYNE, 1893-1895

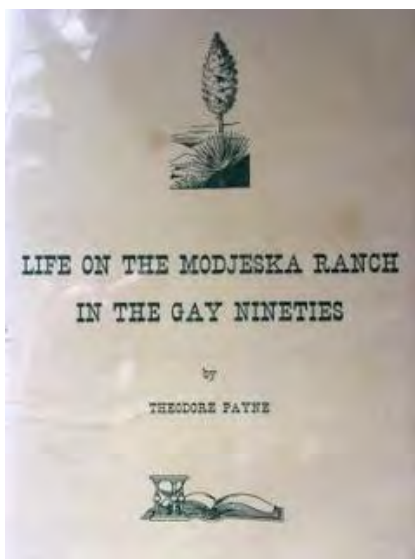
Niewiele Polaków wie, że Modrzejewska wniosła wkład w studia lokalnych roślin kalifornijskich poprzez zatrudnienie słynnego ogrodnika, specjalisty od polnych kwiatów, krzewów i ich nasion, Teodora Payne. Przyjechał z Anglii i spędził pierwsze dwa lata w Ameryce pracując w Arden (1893-95). W Arden był odpowiedzialny za ogrody ozdobne i projekty komercyjne, np. produkcja miodu. Tam Payne zainteresował się rodzimymi roślinami i zaczął zbierać ich nasiona. Gdy pani domu była na tournée teatralnym, Payne miał czas na studia natury i wędrówki po okolicy, w tym do starej kopalni srebra. Jeździł konno i zbierał próbki lokalnych roślin. Później został właścicielem firmy nasiennej i szkółkarskiej w Los Angeles, zaprojektował

| *Dom Modrzejewskiej Arden w Santiago Canyon, Orange County, 1910*. m.in. ogrody botaniczne Santa Ana i Descanso Gardens. W 1960 roku przeszedł na emeryturę i założył Theodore Payne Foundation for Wild Flowers and Native Plants w Sun Valley, Kalifornia.

DOBROCZYŃCA: SZKOŁA KORONKARSKA W ZAKOPANEM

Jest godne uwagi, że Modrzejewska sponsorowała w Polsce edukację młodych, biednych kobiet, które mogły pracą zapewnić sobie niezależność, zarobić na życie. Aktorka to pierwszy darczyńca na Szkołę Koronkarską w Zakopanem: przeznaczyła na ten cel 1200 zł dochodu z przedstawień *Nory* Ibsena w Teatrze Starym w Krakowie. Jej współnikiem i współzałożycielem szkoły, oraz autorem statutu i pierwszym dyrektorem był dr Tytus Chałubiński. W skład zarządu weszli oprócz Modrzejewskiej Róża hr. Krasieńska, Franciszek Neužil, Leopold Czubernat i Ksiądz Józef Stolarczyk. Obecnie szkoła nosi nazwę Krajowej Szkoły Koronkarskiej; została otwarta 1 maja 1883 roku i nadal działa!

Okladka wspomnień Theodore Payne, *Life on the Modjeska Ranch in the Gay Nineties*. Los Angeles: Kruckenberg Press, 1962. Szkic Modrzejewskiej kalifornijskiej dzikiej gryki i zdjęcie oryginału w naturze.

EMERYTKA NA PLAŻY NEWPORT, 1906-1909

Po ponad 20 latach spędzonych w ukochanej posiadłości Arden w kanionie Santiago w hrabstwie Orange w Kalifornii, państwo Chłapowscy sprzedali Arden w 1906 roku i wyprowadzili się do Tustin a potem do Bay Island w Newport Beach. Finansowo pomógł im w przeprowadzce benefis zorganizowany przez Ignacego Jana Paderewskiego, czyli gwiazdorski koncert na cel charytatywny. Pomimo oficjalnej „emerytury” aktorka nadal pojawiała się na specjalnych wydarzeniach w Los Angeles, gdzie rodzina Opidów, ze strony jej ojczyma, mieszkała z dwiema wnuczkami, Felcią i Helcią. Modrzejewska zmarła 8 kwietnia 1909 r. w swoim nowym domu w Newport Beach w Kalifornii; Karol Chłapowski pochował ją jednak w Krakowie, gdzie powrócił po śmierci żony. Rok później jej wspomnienia opublikowano w Ameryce; w 1957 roku zostały przetłumaczone na język polski, pt. *Wspomnienia i wrażenia*.

MUZA POETÓW I ARTYSTÓW

Modrzejewską czczono za życia i po śmierci poprzez poetyckie hołdy, biografie, profile w gazetach, czy obszerne wywiady. Była prawdziwą gwiazdą i ikoną kultury w Ameryce. Zacytujmy kilka wierszy.

Do Modrzejewskiej

Richard Watson Gilder (1844-1909)

Oto cztery siostry dobrze znane śmiertelnikom,
Ich imiona Radość i Smutek, Śmierć i Miłość:
Ta ostatnia sprawiła, że podążyły moje kroki
Tam, gdzie mieszkają inne siostry o głębokich oczach.
Tej nocy, albo zanim spadła namalowana kurtyna,
Te, jedna po drugiej, wędrowały przed moimi oczami
Przez odważny imitujący świat, który utkał Szekspir.
Damo! Twoja sztuka, twoja namiętność były zaklęciem
Co mnie trzymało i wciąż trzyma; bo Ty pokazujesz,
Z tymi, którzy są na szczytach w suwerennej sztuce, –
Szekspir najdoskonalszy, Beethoven i Angelo, –
Wielka sztuka i pasja to jedno. Twoja też jest część
Żeby to udowodnić, wciąż rosną laury dla tego,
Który sięga przez umysł, by dotknąć serca.

To Modjeska

By Richard Watson Gilder (1844-1909)

Here are four sisters known to mortals well,
Whose names are Joy and Sorrow, Death, and Love:
This last it was who did my footsteps move
To where the other deep-eyed sisters dwell.
To-night, or ere yon painted curtain fell,
These, one by one, before my eyes did rove
Through the brave mimic world that Shakspeare wove.
Lady! thy art, thy passion were the spell
That held me, and still holds; for thou dost show,
With those most high each in his sovereign art, –
Shakspeare supreme, Beethoven and Angelo, –
Great art and passion are one. Thine too the part
To prove that still for him the laurels grow
Who reaches through the mind to pluck the heart.

Gilder był amerykańskim pisarzem i redaktorem „The Century Magazine” oraz członkiem American Academy of Arts and Letters. Opublikował wiele tomików wierszy, w tym poemat „How Paderewski Play...” Modrzejewska przyjaźniła się z Gilderem przez wiele lat. Przedstawiła Paderewskiego Gilderowi, nawiązując w ten sposób kolejną pomocną przyjaźń artystyczną. Inny znany amerykański poeta, John Steven McGroarty, napisał wiersz na pożegnanie aktorki z okazji jej pogrzebu, opublikowany w Los Angeles w 1909 roku.

Modjeska

by John Steven McGroarty (1862-1944)

The curtain falls, and hushed the sighing
Of violet strings; the crowds depart.
The Queen is dead, her white hands lying
At peace upon her quiet heart.

She hears no more the shout and clamor
Of mimic armies, hurrying fast
To shield her throne in war's wild glamor;
Their swords are rust, their splendor past.

The play is done, told is the story
Of life and strife, or love and trust.

Modjeska

John Steven McGroarty (1862-1944)

Kurtyna opada i ucisza westchnienia
Fioletowych strun; tłumy odchodzą.
Królowa nie żyje, jej białe ręce leżą
Spokojnie na jej cichym sercu.

Nie słyszy już krzyków i wrzasków
Mimicznych armii, pędzących szybko
Aby chronić swój tron przed dzikim blaskiem wojny;
Ich miecze są rdzawe, ich świetność przeszła.

Sztuka jest skończona, opowiedziana jest historia
Życia i walki, czy miłości i zaufania.

Scattered the hosts, and gone their glory,
Their trumpets still, their banners dust.

She was the Queen, that laughed at danger.
Who, far from the native hills had flown
To bind the heart-strings of the stranger
In alien lands, around her own.

Bright was the throne her feet ascended -
Her soul was fair, and fair her face;
Nor yet, though now her reign be ended
Another comes to take her place.

No more the salvos madly leaping
To greet her ears in triumphs wan-
The Queen, her last long sleep is sleeping:
The lights are out, the play is done.

Rozproszone są zastępy i odeszła ich chwała,
Ich trąby ucichły, ich sztandary kurz.

Była Królową, która śmiała się z niebezpieczeństw.
Która, daleko od rodzimych wzgórz odleciała
Aby zawiązać arterie serca nieznajomych
W obcych krainach, wokół swego serca.

Jasny był tron, na którym wzniosły się jej stopy –
Jej dusza była piękna, jej twarz piękna też;
Jeszcze nie, choć jej panowanie dobiegło już końca
Na jej miejsce nie przychodzi nikt inny.

Nigdy nie będzie salw szaleńczo skaczących
Aby powitać jej uszy triumfami, daremnie –
Królowa zasnęła, swój ostatni długi sen śni:
Światła są zgaszone, gra skończona.

Modrzejewska w Arden – pocztówka. McGroarty – wiersz o Modrzejewskiej. Tłumy na pogrzebie w Los Angeles.

W kulturze popularnej Modrzejewska zainspirowała powieść Susan Sontag, *In America* (1999), która została nagrodzona National Book Award. Powieść Sontag oparta przedstawiała życie Modrzejewskiej po emigracji do USA. Niestety autorka została publicznie potępiona za plagiaty z pamiętnika Modrzejewskiej i innych źródeł biograficznych.⁵ Zbiory dokumentów dotyczących kariery Modrzejewskiej w Polsce i Stanach Zjednoczonych znajdują się w archiwach specjalnych Uniwersytetu Kalifornijskiego w Irvine, Biblioteki Huntington w San Marino, Muzeum Bowers w Santa Ana, w różnych archiwach w Polsce oraz w zbiorach prywatnych. Jej najnowsza biografia autorstwa Beth Holmgren, *Starring Madame Modjeska: On Tour in Poland and America*, została zaprezentowana przez nasz Klub w Bowers Museum w 2012 roku, we współpracy z Helena Modjeska Foundation. Praca ta otrzymała Nagrodę im. Oskara Haleckiego dla najlepszej książki na temat polsko-amerykański od Polish American Historical Association w 2015 roku.

Dr Maja Trochimczyk

⁵ Dennis McLellan, „A Romantic Stage Life, a Distorted Legacy,” „Los Angeles Times”, 9 kwietnia 2000, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2000-apr-09-cl-17509-story.html>

ALBUM 50-LECIA KLUBU KULTURY IM. HELENY MODRZEJEWSKIEJ

MAJA TROCHIMCZYK, ELŻBIETA KAŃSKI
I ELŻBIETA TRYBUŚ, RED.

MOONRISE PRESS

Moonrise Press © 2021

Album 50-Lecia Klubu Kultury im. Heleny Modrzejewskiej to praca zbiorowa wydana przez Moonrise Press. P.O. Box 4288, Los Angeles – Sunland, CA 91041-4288.
www.moonrisepress.com.

© Copyright / Prawa autorskie 2021 Moonrise Press.

Wszelkie prawa zastrzeżone 2021 przez Moonrise Press.

Projekt okładki – Elżbieta Czajkowska. Logo 50-lecia – Maja Trochimczyk.

Czcionka: Castellar i Book Antiqua w tytule. Times New Roman w treści.

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny – dr Maja Trochimczyk. Redaktorzy: Elżbieta Kański i dr Elżbieta Trybuś

Komitet Redakcyjny: Ewa Barsam, Beata Czajkowska, Elżbieta Czajkowska i Syl Vès

Korekta: Krystyna Kuszta, Jolanta Zych i dr. Isabella Żuralski-Yeager.

AUTORZY zachowują prawa autorskie do własnych tekstów zebranych w tej kompilacji:
Anna Maria Anders, Tadeusz Bociański†, Krysta Close, Zofia Cybulska-Adamowicz, Dorota Czajka-Olszewska, Witold Czajkowski, Zofia Czajkowska, Leonidas Dudarew-Ossetyński†, Jadwiga Inglis, Michal Jasień, Tomasz Kachelski, Elżbieta Kański, Krystyna Kuszta, Jarosław Łasiński, Andrzej Maleski, dr Mira N. Mataric, Marta Ojrzyńska, Maria Piłatowicz, Edward Piłatowicz, dr Kleofas Rundzio†, Andrzej Seweryn, Katarzyna Śmiechowicz, Jacek Świder, dr Maja Trochimczyk, dr Elżbieta Trybuś i Jolanta Zych

Żadna część tej książki nie może być reprodukowana ani wykorzystywana w jakiegokolwiek formie i za pomocą jakichkolwiek środków, elektronicznych lub mechanicznych, w tym kopiowania i nagrywania, lub w jakimkolwiek systemie przechowywania i wyszukiwania informacji, bez pisemnej zgody wydawcy.

Wyprodukowano w Stanach Zjednoczonych Ameryki

Dane o Publikacji dla Biblioteki Kongresu / The Library of Congress Publication Data:

Trochimczyk, Maja, 1957–; Trybuś, Elżbieta. 1941–; Kański Elżbieta, 1949–; redakcja, Album 50-Lecia Klubu Kultury im. Heleny Modrzejewskiej / Maja Trochimczyk, redaktor; Elżbieta Trybuś, redaktor; Elżbieta Kański, redaktor.

380 stron (368 stron plus xii stron); 8.5 cali x 11 cali. (21.59 cm x 27.94 cm). Tekst w języku polskim, z fotografiami w kolorze.

Tematy: 1. Historia Polski. 2. Historia polskiej emigracji. 3. Historia organizacji polonijnych. 4. Historia kultury

ISBN 978-1-945938-49-8. Praca w formacie cyfrowym PDF

ISBN 978-1-945938-50-4. Tom w twardej oprawie, druk w kolorze

ISBN 978-1-945938-51-1. Tom w miękkiej oprawie, druk w kolorze

10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

ALBUM 50-LECIA KLUBU KULTURY IM. HELENY MODRZEJEWSKIEJ

KOMITET REDAKCYJNY

Redaktor Naczelny – Maja Trochimczyk
Redaktorzy – Elżbieta Kański i Elżbieta Trybuś

Komitety Redakcyjne w składzie:
Ewa Barsam, Beata Czajkowska, Elżbieta Czajkowska i Syl Vès

AUTORZY

Anna Maria Anders, Tadeusz Bociański †, Krysta Close, Dorota Czajka-Olszewska,
Zofia Czajkowska, Witold Czajkowski, Zofia Cybulska-Adamowicz, Leonidas
Dudarew-Ossetyński †, Jadwiga Inglis, Michał Jasień, Tomasz Kachelski,
Elżbieta Kański, Krystyna Kuszta, Jarosław Łasiński, Andrzej Maleski,
Mira N. Mataric, Marta Ojrzyńska, Maria Piłatowicz, Edward Piłatowicz,
Kleofas Rundzio †, Andrzej Seweryn, Katarzyna Śmiechowicz,
Jan Świder, Maja Trochimczyk, Elżbieta Trybuś i Jolanta Zych